

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ДІЗНАВАЧА ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Телень О.Ю.,

аспірантка кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,
Пенітенціарна академія України
ORCID: 0000-0002-1390-8179

Телень О.Ю. Верховенство права як основоположний принцип організації та діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням.

У статті визначено поняття «принципи організації та діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням», проведено їх систематизацію та надано характеристику принципу верховенства права як основоположному в такій діяльності.

Так, під принципами організації та діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням запропоновано розуміти закріплені у Конституції України, чинних нормативно-правових актах керівні основоположні засади, на основі яких формуються певні правила поведінки у сфері кримінологічної діяльності, що визначають ефективність процесуальної діяльності дізнавача у запобіганні кримінальним правопорушенням. Така діяльність дізнавача орієнтована на результати, які досягаються на певних етапах досудового розслідування.

За результатами проведеного дослідження принципи організації та діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням систематизовано на:

- загальноправові – визначені кримінальним процесуальним законодавством (верховенство права, законність, гуманізм, справедливість);
- спеціальні – притаманні кримінологічній діяльності дізнавача, визначаючи критерії ефективності його діяльності як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням (всебічність, своєчасність, послідовність, повнота виявлення певних обставин, які сприяють вчиненню кримінального протиправного діяння, неупередженість їх дослідження).

Обґрунтовано, що принцип верховенства права належить сприймати і як універсальний, і як інтегральний принцип права, який охоплює такі складові: законності; забезпечення прав людини; юридичної визначеності; справедливості; швидкого, повного та неупередженого розслідування (така засада є фундаментальною у формуванні та

реалізації запобіжної функції дізнавача і відіграє роль основоположного начала та єдиної ланки в системі відносин між органом правопорядку й особою, а також принципів, методів і засобів діяльності органів дізнання).

Ключові слова: дізнання, дізнавач, кримінальне правопорушення, процесуальна діяльність, кримінологічна діяльність, запобігання, принципи, верховенство права.

Telen O.Yu. The rule of law as a fundamental principle of the organization and activities of an inquirer regarding the prevention of criminal offenses.

The article defines the concept of «principles of the organization and activity of an inquirer regarding the prevention of criminal offenses», systematizes them and provides a description of the principle of the rule of law as fundamental in such activity.

Thus, under the principles of the organization and activity of an inquirer regarding the prevention of criminal offenses, it is proposed to understand the basic guiding principles enshrined in the Constitution of Ukraine, current legal acts, on the basis of which certain rules of behavior in the field of criminological activity are formed, which determine the effectiveness of the procedural activity of an inquirer in the prevention of criminal offenses. This activity of an inquirer is focused on the results achieved at certain stages of a pre-trial investigation.

According to the results of the conducted research, the principles of the organization and activity of an inquirer regarding the prevention of criminal offenses are systematized as follows:

- common law – defined by criminal procedural legislation (rule of law, legality, humanism, justice);
- special – inherent in the criminological activity of an inquirer, determining the criteria for the effectiveness of his activity as a subject of the prevention of criminal offenses (comprehensiveness, timeliness, consistency, completeness of identification of certain circumstances that contribute to the commission of a criminal illegal act, impartiality of their investigation).

It is substantiated that the principle of the rule of law should be perceived both as a universal and as an integral principle of law, which covers the following components: legality; ensuring human rights; legal certainty; justice; quick, complete and impartial investigation (this principle is fundamental in the formation and implementation of the preventive function of an inquirer and plays the role of a fundamental principle and connecting link in the system of relations between the law enforcement body and the person, as well as the principles, methods and means of inquiry bodies activity).

Key words: inquiry, inquirer, criminal offense, procedural activity, criminological activity, prevention, principles, rule of law.

Постановка проблеми. Послідовне здійснення в Україні судово-правової реформи вимагає комплексного відновлення всіх галузей законодавства, у тому числі і кримінального процесуального. Конституція України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, і, у зв'язку з цим, головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини [1]. Це обумовлює необхідність приведення положень діючого кримінального процесуального законодавства у відповідність до конституційних норм. При цьому видається актуальним, з погляду забезпечення захисту невід'ємних прав людини на свободу, невтручання в особисте життя, гарантування недоторканності житла тощо, розроблення та визначення сучасною наукою кримінального процесу принципів кримінального провадження. Не є винятком у цьому плані й розроблення принципів діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну основу розроблюваної проблематики становлять праці українських учених-процесуалістів та кримінологів, присвячені формулюванню доктринальних засад принципів кримінального процесу, кримінологічної політики, а також окремим напрямом реалізації профілактичної функції у кримінальному процесі, а саме: Ю.В. Бауліна, В.В. Василевича, В.В. Голіни, Б.М. Головкіна, О.М. Джужі, В.М. Дрьоміна, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.Г. Колба, О.М. Литвака, О.М. Литвинова, В.Т. Маляренка, М.М. Михеєнка, С.С. Мірошніченка, О.Є. Омельченка, В.О. Тулякова, С.С. Чернявського, М.С. Цуцкірідзе та ін. Водночас, незважаючи на теоретичну цінність і практичне значення отриманих поіменованими та іншими вченими наукових результатів, до сьогодні проблематика розроблення принципів діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням не була предметом самостійного вивчення. Зважаю-

чи на вимоги щодо обсягу наукової статті, в цій науковій публікації ми зупинимося на визначенні принципів організації та діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням, наведемо їх систематизацію та охарактеризуємо принцип верховенства права як основоположний в такій діяльності.

Метою статті є визначення поняття «принципи організації та діяльності дізнавача щодо запобігання кримінальним правопорушенням», проведення їх систематизації та надання характеристики принципу верховенства права як основоположному в такій діяльності.

Виклад основного матеріалу. Принцип (від лат. *principium* – начало, основа) – вихідне положення, що слугує підґрунтям певної сукупності фактів, теорії, науки (як теоретико-пізнавальна категорія), знаходиться в основі розуміння дійсності, пронизує всю систему знання і субординує його [2, с. 525].

Категорія «принцип» у контексті такого соціально-правового явища, як кримінологічна політика, характеризується на ґрунті сутнісних ознак цієї філософської категорії в реальній сфері державної та суспільної діяльності, як і будь-яка інша базується на притаманних їй основоположних началах, які слугують її фундаментом та орієнтиром у процесі її формування, розвитку та вдосконалення. На думку В. В. Василевича, принципи у вказаній сфері соціальної діяльності:

- об'єктивно виходять із самої цієї діяльності;
- містять у собі теоретико-пізнавальну складову цього процесу (зокрема в доктринальних положеннях кримінологічної політики та у процесі їх реалізації в кримінологічній практиці);
- допомагають розрізнити і визначити те, що лежить в основі кримінальної дійсності, у тому числі її кримінальної активності, а також в основі антикримінальної діяльності держави і суспільства як антикримінальної активності;
- визначають необхідність розгортання антикримінальної активності як виправданий і бажаний для суспільства закон руху і як логічний вираз пізнання прямого та зворотного зв'язків, у якому принцип є центральним поняттям, основоположною ідеєю, яка пронизує всі рівні кримінологічної політики (доктринальний, правовий, зокрема правозастосовний, спеціально-кримінологічний та організаційно-управлінський);
- окреслюють систему логічно пов'язаних між собою структурних компонентів антикримінальної юстиції, а також прямих і зворотних зв'язків між елементами цієї системи і впливають певним чином одне з одного в єдиній функціональній структурі специфічних суспільних відносин [3].

Відтак, принципи є основоположними орієнтирами у формуванні права, містяться в його змістовій частині. Вони допомагають виокремити сутність права та зосередити увагу на головних

зв'язках, які існують у визначеній правовій системі. Завдяки принципам формується сама система безпеки, а також засоби реалізації її стратегії і тактики.

У контексті кримінальної процесуальної діяльності та категорії «принципів» у межах цієї галузі найбільш обґрунтованою нам видається позиція М.М. Михеєнка, який в основу визначення «принципів» поклав таку сукупність властивостей: 1) це найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів; 2) принципи виражають панівні в даній державі політичні і правові ідеї, які стосуються завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних справах; 3) вони мають бути закріплені в нормах права; 4) принципи повинні повністю діяти у всіх або кількох стадіях процесу і обов'язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду; 5) порушення будь-якого принципу означає незаконність рішення у справі й обов'язково тягне його скасування [4].

Виходячи з цих критеріїв, М. М. Михеєнко визначає засади (принципи) кримінального процесу як закріплені в законі й панівні в державі політичні і правові ідеї щодо завдань і способу здійснення судочинства в кримінальному провадженні, які визначають спрямованість і побудову кримінального процесу в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень у справі [4].

Край дискусіям щодо визначення поняття і системи принципів (засад) кримінального провадження, здавалося б, був покладений законодавцем, який у КПК України 2012 р. вперше в історії вітчизняного законодавства надав перелік таких засад і сформулював їх зміст. Називаючи статтю 7 КПК України «Загальні засади кримінального провадження», законодавець підкреслив, що сформульовані в ній положення мають значення для кримінального провадження в цілому і поширюють свою дію на увесь період його здійснення. У частині 1 цієї статті визначено, що зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження [5].

Система зазначених в законі засад складається із двадцяти двох положень. До цієї системи, серед іншого, включено також фундаментальні права громадян будь-якої держави, що має ознаки правової (недоторканність права власності, особи, житла тощо), а також права, що містяться в міжнародних правових документах (договорах, конвенціях тощо).

Таким чином, під принципами організації та діяльності дільничного слідчого щодо запобігання кримінальним правопорушенням запропоновано розуміти закріплені у Конституції України, чинних норма-

тивно-правових актах керівні основоположні засади, на основі яких формуються певні правила поведінки у сфері кримінологічної діяльності, що визначають ефективність процесуальної діяльності дільничного слідчого у запобіганні кримінальним правопорушенням. Така діяльність дільничного слідчого орієнтована на результати, які досягаються на певних етапах досудового розслідування.

За результатами проведеного дослідження принципи організації та діяльності дільничного слідчого щодо запобігання кримінальним правопорушенням систематизовано на:

– *загальноправові* – визначені кримінальним процесуальним законодавством (верховенство права, законність, гуманізм, справедливість);

– *спеціальні* – притаманні кримінологічній діяльності дільничного слідчого, визначаючи критерії ефективності його діяльності як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням (всебічність, своєчасність, послідовність, повнота виявлення певних обставин, які сприяють вчиненню кримінального протиправного діяння, неупередженість їх дослідження).

Такі принципи організації та діяльності дільничного слідчого «утворюють цілісну систему, елементами якої є окремі визначені принципи, що мають певні особливості. Ця система функціонує через об'єктивні взаємозв'язки її елементів» [6, с. 224].

Як уже зазначалося на початку цієї публікації, розглянемо більш детально принцип *верховенства права* в контексті діяльності дільничного слідчого щодо запобігання кримінальним правопорушенням.

Права і свободи людини і громадянина мають бути загальними й рівними для кожного, забезпечуватись і захищатись державою в обсязі міжнародних стандартів. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи [7]. Верховенство права – це «панування права в суспільстві» [7], принцип, що характеризується «верховенством розуму та пов'язуєть-

ся з такими морально-правовими цінностями, як справедливість, рівність, свобода, добро, гуманізм» [8].

Характеризуючи принцип верховенства права у кримінологічній політиці, слід сприйняти його як усвідомлено визнану та виважену установчу й регулятивну концепцію юридичного аналізу в межах теорії та юридичної практики.

Засновуючи свою позицію на досягненні мети запровадження верховенства права як європейського стандарту на національному рівні, зокрема в кримінологічній політиці держави, слід погодитися з висновком С.П. Головатого стосовно того, що «принцип верховенства права в контексті заснування, існування та розвитку Ради Європи – це одночасно і політичний, і юридичний принцип». Політичний принцип верховенства права слугує основою діяльності і Ради Європи (як принцип міжнародних відносин), і її держав-членів (тобто як принцип внутрішньої політики держав-членів та їхніх органів). Юридичний принцип верховенства права слід сприймати як такий, на якому має ґрунтуватися політична та юридична системи кожної держави, що зобов'язана підтримувати її в статусі члена Ради Європи, а також на основі (або з урахуванням) якого формулює і виносить свої рішення Європейський суд з прав людини в Страсбурзі [9, с. 27].

Практика Європейського суду з прав людини переконливо доводить, що принцип верховенства права слугує підґрунтям усієї Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як цілісного документа, «живої і динамічної концепції» (Делійський конгрес Міжнародної комісії юристів, 1959 р.) і є тим основоположним принципом «демократичного суспільства, де доведена нерозривність зв'язку між принципом верховенства права і принципом прав людини, а також прийняття аксіоми щодо ідеї невіддільності прав людини від верховенства права». У цьому контексті слід зазначити визначальну подію на шляху впровадження в українській конституційній правопорядок зазначених цінностей конституціоналізму – закріплення у ст. 8 Конституції України принципу верховенства права [10].

Верховенство права покликане накласти правові обмеження у діяльності державних органів, обмежити гарантіями свободи людини від неправомірного втручання у життя, дотримання основоположних прав [6]. Слід особливо підкреслити, що зазначений принцип в діяльності дізнавача обумовлює спрямованість діяльності як на захист найвищих соціальних цінностей від кримінальних протиправних посягань, так і на викриття винних у вчиненні кримінальних правопорушень у межах дозволеного законодавством. Одним з основних проявів зазначеного принципу є принцип невідворотності покарання та презумпція невинуватості.

Втілення у життя та реалізація принципу верховенства права у запобіганні кримінальним правопорушенням можливе тільки за умови незалежності, неупередженості та високої фахової підготовленості відповідних суб'єктів правозастосування. Адже саме службова особа, наділена відповідними повноваженнями, встановлює право у конкретній життєвій ситуації, приймаючи те чи інше процесуальне рішення в межах своїх повноважень, тим самим стаючи уособленням соціальної справедливості на певному етапі кримінального провадження. Верховенство права на шляху від законодавчого закріплення до своєї практичної реалізації так і може залишитись декларацією, якщо рівень правосвідомості у суспільстві буде вкрай низьким, а у владі пануватимуть інші чинники, окрім правових [11, с. 387].

Верховенство права є одним із найголовніших здобутків людської цивілізації, здатних забезпечити людей від волюнтаризму держави, її органів і посадових осіб, інших публічних інститутів, гарантувати стабільність і динамізм в умовах глобалізованого світу та безпеку громадян перед новими викликами, що постають перед людством. Як одну з найважливіших демократичних цінностей, його все частіше фіксують не тільки в міжнародних документах, що стосуються прав і свобод людини, а й у національних конституціях і законах. Ним широко оперують міжнародні і національні суди. Україна у цьому відношенні також не є винятком. Проте, незважаючи на закріплення цього принципу в Конституції України та низці законів, стан його забезпечення в нашій державі залишається явно незадовільним. Причини цього різні – від національних традицій, браку волі відповідних владних інститутів, на які покладено обов'язки щодо забезпечення верховенства права, та рівня правової культури до недостатньої визначеності змісту названого принципу [12, с. 4].

Висновки. Отже, принцип верховенства права належить сприймати і як універсальний, і як інтегральний принцип права, який охоплює такі складові: законності; забезпечення прав людини; юридичної визначеності; справедливості; швидкого, повного та неупередженого розслідування (така засада є фундаментальною у формуванні та реалізації запобіжної функції дізнавача і відіграє роль основоположного начала та єднальної ланки в системі відносин між органом правопорядку й особою, а також принципів, методів і засобів діяльності органів дізнання).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. 2-ге вид. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.

3. Василевич В.В. Принципи кримінологічної політики України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 27. С. 82–90.
4. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Либідь, 1999. 536 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
6. Скомаров О. Принципи діяльності Національного антикорупційного бюро України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 222–229.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 р. № 15-пп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.
8. Мамка Г.М. Засади кримінального провадження у системі критеріїв оцінки його ефективності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2017. Вип. 30, т. 2. С. 98–101.
9. Головатий С.П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2008. 44 с.
10. Василевич В.В. Кримінологічна політика України: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.
11. Рожнова В.В. Верховенство права у системі принципів кримінального провадження. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4. С. 381–387.
12. Євтошук Ю.О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2015. 214 с.